

DAQUELAS QUE CONTAN...

OF THOSE THAT COUNT...

Mercedes Queixas Zas
Real Academia Galega

Resumo: A prosa de María Victoria Moreno ofrece, como común denominador, as claves para unha interpretación literaria de marcado carácter pioneiro canto ao tratamento dalgunhas temáticas tan novidosas como a (des)igualdade de xénero.

Voces e accións de protagonistas femininas que sofren o resultado dunha educación patriarcal á par doutras mozas e mulleres que son quen de a cuestionar en conciencia e de promover solucións liberadoras.

Unha escrita que conta desde a radiografía dos silencios.

Abstract: María Victoria Moreno's prose offers, as a common denominator, the keys to a literary interpretation that is highly pioneering in character in terms of the treatment of some themes as original as gender (in)equality.

The voices and actions of female protagonists who endure the result of a patriarchal upbringing together with other girls and women who are able to question it conscientiously and who promote liberating solutions.

Writing that focuses on the in-depth study of silences.

Palabras chave: María Victoria Moreno, igualdade de xénero, patriarcado, machismo, protagonismo feminino.

Key words: María Victoria Moreno, gender equality, patriarchy, machismo, female prominence.

I

Eu, no entanto, son libre, libre como os paxaros, como as brisas, como as árbores no deserto e o pirata no mar.

Libre é o meu corazón, libre a miña alma e libre o meu pensamento, que se eleva até o ceo e desce até a terra, soberbio como Luzbel e doce como unha esperanza. [...]

Eu son libre. Nada pode conter a marcha dos meus pensamentos e eles son a lei que rexe o meu destino.

Se lanzarmos ao ar unha consulta de datación do anterior fragmento, atendendo ao fondo e á forma, custaría non responder a un presente inmediato totalizador.

O desconcerto conviría ao verificarmos a data da súa publicación no *Álbum del Miño* en 1858, hai xustamente 150 anos. Con certeza, a nosa sorpresa encaixaría na lóxica precisa ao comprobarmos a raíz orixinaria da súa sinatura, Rosalía de Castro, e o título da procedencia da cita anterior: *Lieders*.

O pensamento pioneiro rosaliano, sostido hoxe nun discurso que aínda non está normalizado e que tamén por iso aínda non debe abandonar a esfera intensiva do marco reivindicativo, en clave de xustiza e equidade social, calou na construción do aparato teórico feminista até os nosos días, mais tamén desde unha praxe discursiva activa e participativa.

A rede de Rosalías teceu enfiando as experiencias precedentes para nos abrigar cun cobertor de palabras e emocións. E as palabras e as emocións, como raiceiras, asentán no profundo e medran.

Non somos fillas de Rosalía...Non somos unha elite nin pretendemos pasar á historia. Vivimos como cidadás de a pé nunha Galicia que loita por incorporarse con dignidade aos tempos modernos. Vémonos rodeadas por xente que o fai mellor ca nós (escritores, deseñadores, músicos, empresarios, pintores...) e iso estímúlanos. Secasí, hai unha humilde maneira de sentirse importante, a de quen abre camiño sen deixar constancia da súa pegada, e esa é a nosa (Moreno 2018: 18).

Quen agora toma a palabra é quen felizmente nos convoca aquí, María Victoria Moreno, mais en primeira persoa de plural –non maxestático, senón verdadeiramente colectivo– en nome propio apegado aos de Úrsula Heinze, Palmira G. Boullosa, Helena Villar e Ana Mª Fernández, no seu documento-manifesto inédito intitulado *Nosoutras*, recentemente coñecido grazas ao intenso labor editorial actualizador de Urco, mais escrito entre os anos 1987 e 1990.

Toda unha contundente e severa declaración de principios para se afirmar na continuidade do legado rosaliano, mais non como unha efeméride eventista, puntual e anacrónica, senón desde unha perspectiva transversal, de actualización superadora, non como simples apéndice ou pólas menores de vetusta árbore senlleira, senón como herdeiras en eterna e progresiva renovación para afrontar vellos discursos que cada tempo novo semella recuperar.

Fronte a ese arrecendo distanciador ou mesmo renegador, “Non somos fillas de Rosalía...”, que puidera facer pensar nun ancoramento desvinculador co pasado, estas “cidadás de a pé” que están a construír a escrita, nomeada e vocacionalmente a literatura infantil e xuvenil galega desde as décadas dos 80 e 90, cosen palabras coas agullas da modernidade para abriren novos camiños, aqueles que corresponden ás necesidades do seu tempo, mais sen perderen de vista a estrela das precedentes.

Agóchase, xa que logo, ao noso entender, nesa sentenza determinante un aviso: non imos aceptar a etiqueta de choronas magoadas polas vicisitudes das nosas biografías nin a de inocentes secundarias escritoras de tempo libre consentido.

Elas cinco son traballadoras da palabra, ao igual que Rosalía, desde a conciencia de que é preciso imprimir no almanaque da experiencia literaria e cultural dun país os chanzos precisos en que o futuro facer pé seguro.

Cando visitamos as escolas e os nosos lectores nos asedian a preguntas, cando enxuizan os nosos libros co espírito crítico que intentamos transferirles desde eles, cando intuímos un lampo de amor á palabra e ao papel en branco, daquela sabemos que o noso traballo ten unha razón de ser. E animámonos a seguir escribindo para que os homes e as mulleres do mañá camiñen por esta terra coa seguridade que a nós nos faltou. Para que sexan máis cultos, se conseguimos, cos nosos libros, que amen calquera libro. Para que sexan máis equilibrados, se conseguimos, coas nosas historias, convencelos de que o corazón só medra cando se entrega (Moreno 2018: 19).

As mudanzas necesarias demoran na sociedade. Aquelas que afectan ao camiñar seguro das mulleres semellan camiñaren a paso de boi canso.

Velaquí unha mostra en paralelo no pensamento e na pluma sempre actual das dúas escritoras que van enfiando este relatorio: Rosalía de Castro e María Victoria Moreno.

Comecemos pola nosa escritora decimonónica fundacional en *Las Literatas*:

Non, mil veces non, Eduarda, alonxa de ti tan fatal tentación, non publiques nada e garda para ti soa os teus versos e a túa prosa, as túas novelas e os teus

dramas: que ese sexa un segredo entre o ceo, ti e eu. Non ves que o mundo está cheo desas cousas? Todos escriben e de todo. As musas desencadeáronse. Hai máis libros que areas ten o mar, máis xenios que estrelas ten o ceo, e máis críticos que herbas hai nos campos. Moitos deron en tomar isto último por oficio; reciben por iso loubanzas da patria, e aínda que o fan o peor que puidese esperarse, proseguen entusiasmados, rindo, necios felices, dos outros necios, mentres os demais rin deles. Semellantes a unha praga asulagadora, críticos e escritores invadiron a terra e devórana como poden. Que falta facemos ti e eu entre este tumulto devastador? Ningunha e o que sobra sempre está de máis.

Volvamos a ollada agora á palabra da nosa escritora, contemporánea aínda para moitas compañeiras e compañeiros de viaxe biográfica e literaria, María Victoria Moreno, no seu texto *Nosoutras*:

O que nos debemos preguntar agora é se escribimos ben ou mal, ou sexa, se o que nós facemos é equiparable en calidade ao que fan os homes que comparten esta inquietude, ao que se traduce e aos libros en castelán, que constitúen a maior oferta de lectura neste país.

Unha primeira observación permite afirmar que a literatura infantil en galego goza de boa saúde [...] E neste panorama, nosoutras, as mulleres, coma outras mulleres desta terra que asfaltan estradas ou arriscan a súa vida nos traballos máis duros, non temos nada que envexarlles aos homes, senón que marchamos ao par deles, e ás veces abrindo camiño. Entre as cinco estamos en posesión de todos os premios importantes con que as empresas editoriais ou as asociacións culturais estimulan a creación neste campo [...] Tempos difíciles e ilusionados aqueles en que se tiña ficha nas comisaría de policía por escribir en galego, aínda que só se falase dun galo que se convertera en cataventos cando, ao cabo de moitos anos de non amar a ninguén, se lle xeou o sangue e o corazón se lle virou de ferro [...]

Escribimos con decoro, integrámonos na literatura do noso pobo e non fixemos máis que comezar (Moreno 2018: 19).

Efectivamente, non somos (só) fillas menores daquela Rosalía secundaria, subsidiaria, mirrada, senón herdeiras dun legado maior, revolucionario ideolóxico-identitario, apenas interpretábel desde a autoestima, o talento, o esforzo creativo, a convicción e o afán superador de cadeas quebradas co sacrificio de todas as nosoutras que foron realidade para hoxe continuar a ser e a abrir camiños.

II

O desenvolvemento das pólas da árbore da literatura infantil e xuvenil galega, nomeadamente a narrativa, viviron un lento medrar entre a década dos 50 e a dos 80, desde a nacente preocupación progresiva pola creación de obras para as crianzas que transmitisen a lingua e a forma de comprender o mundo que desde esta se constrúe, co obxectivo común de (re)galeguización.

Desde a aposta dos primeiros proxectos editoriais –Galaxia, Monterrey– e a creación literaria de autores pioneiros como Neira Vilas –coas sempre presentes *Memorias dun neno labrego*–, Xohana Torres –*Polo mar van as sardiñas*– e Manuel María –que neste 2018 celebra o 50 aniversario do referencial poemario *Os soños na gaiola*–, o ensanchamento da LIX galega viuse arroupado polo nacente movemento asociativo de base cultural, o reactivo dos movementos de renovación pedagóxica e a oficialización da lingua como materia de estudo no currículo escolar (Roig 2015: 70).

Ao activismo dinamizador da creación literaria da Asociación Cultural O Facho da Coruña debemos, en concreto, o recoñecemento das obras de María Victoria Moreno *Crarisca e o luceiro*, en 1972, e *O cataventos* en 1975.

Na década dos 80, a apertura de coleccións específicas para a LIX coloca a propia María Victoria Moreno, para alén de autora, como axente promotor, vehiculizador do xénero, á fronte do equipo da colección *Árbore* da editorial Galaxia.

Portas e xanelas que dun ou doutro xeito contribuíron para a superación do reto: a construción do corpo literario infantil e xuvenil galego. Xa de seu merecente de recoñecemento, mais ao que lle haberá que engadir a aposta, a través deste nervio creativo tan necesario, na renovación temática e na innovación do discurso para a infancia e mocidade e ás que a escritora que nos convoca non foi en absoluto allea.

A defensa dun trato digno para os animais, a aposta por unha innovadora pedagogía educativa para a escola, a abordaxe de conflitos propios da mocidade (Roig 2015: 163) constitúen algúns dos epicentros temáticos senlleiros nas pezas literarias da nosa autora.

No entanto, non sempre foi ben recoñecida a súa impronta avantaxada nesa inauguradora corrente literaria que fai nacer unha escrita propositadamente renovada tamén desde a perspectiva de xénero, acorde cos principios do movemento feminista que asumirán como propios autores e autoras galegas desde finais da década dos 80 (Pena 2018:75).

III

O conxunto da obra de María Vitoria Moreno transita entre xéneros, mais foi o narrativo o que transcendeu cunha presenza cuantitativa maior, entre 1973 e 1999.

O primeiro título, *Mar adiante (historias de nenos para nenos)*, moi ben acollido e cun importante impacto na prensa, semella ser en 1973 premonitorio do excepcional interese que guiaría as pautas da “aspirante a escritora”, como se ten autodefinido nalgunha entrevista, cara ao público lector máis mozo, para a converter nunha solvente escritora pioneira, vocacional, constante e comprometida coa LIX galega.

Unha autora non galega de nacemento, mais que afirmaba crer “en todo o galego. Galicia ten materia prima para todo, o que lle falta é o desenvolvemento destas cousas. Quizais o que falta é unha maior concienciación do pobo”.

Coñecedora da realidade sociolingüística galega e da dificultade de as crianzas galegas poderen medrar en galego, comezou a escribir para elas: “Os nenos son a miña primeira e máis importante preocupación, por algo me dedico ao ensino. A verdade é que non teñen moita literatura para eles, sobre todo os galegos, os cales non teñen moito que ler”, afirmaba María Vitoria en *El Progreso* en 1973.

Un compromiso que vai transcender a responsabilidade autorial para se implicar como mediadora, como ponte de comunicación entre a creación literaria e a súa necesaria visibilidade, ora desde as aulas como profesora de literatura ora desde a codirección –xunto con Antonio García Teijeiro e David Otero– da colección de literatura infantil *Árbore* acabada de nacer dentro do catálogo da editorial Galaxia.

IV

O caso é que os personaxes que se ofrecen a levarme da súa man nunca son os triunfadores, nunca os que saen vitoriosos nas aventuras ou no amor.

Estas palabras do bibliotecario Duarte Nogueira, protagonista do relato “O libro das saudades e os degoiros”, compilado no libro *O amor e as palabras* (2017), achegan algunha clave ao redor do artellamento ficcional da prosa da nosa autora canto á escolla dos seus personaxes, que, asemade, semellan transitaren, á vontade, en vital e cómoda comunión: autora-voz narradora-personaxe:

Afastado do meu mundo e das súas paisaxes, debrúzome nas páxinas do libro que me engaiola e vivo dentro delas. Hai momentos en que vou da man dun personaxe, hai momentos en que deixo de ser eu para ser el.

Esa liña difusa entre ficción e realidade, entre autora e personaxe, entre fíos biográficos e agullas narrativas, esváese con certa frecuencia na obra en prosa de María Victoria Moreno.

A análise comparativa da obra da autora permite visibilizar a cesión dun protagonismo recorrente á natureza animal: gatos, ratos, paxaros, cans e cadelas, mais tamén aos obxectos infantís como as bonecas ou aos fenómenos atmosféricos como o sol, a brétema e o vento.

Tampouco lles resta protagonismo a actitudes e comportamentos humanos pouco solidarios; a soidade, o egoísmo ou a vaidade dalgúns personaxes quebra no espello individualista fronte á xenerosidade cómplice doutros que quere ser referencia para o lectorado máis novo.

V

Mais quixemos deternos aquí na observación dunha das marcas autorais, ao noso ver, moi significativa na narrativa da nosa autora: a presenza das mulleres como protagonistas.

Sirva como fonte testemuñal, en primeiro lugar, o volume colectivo *Nosoutras*, que nos achega seis relatos breves, ademais do contundente manifesto homónimo xa mencionado máis arriba.

A totalidade destes relatos están protagonizados por mulleres, de idades e estrato social diferentes, desde prostitutas a labregas, libres ou sometidas, mais todas elas cun papel narrativo activo, mulleres afoutas, determinadas, resolutivas ante o infortunio, cuestionadoras dos roles sociais, do xugo conxugal maltratador e consentidor eclesiástico, voces críticas contra as mentiras interesadas da política e da prensa desde unha marcada conciencia social.

Por outra banda, o volume compilador de sete relatos breves, *O amor e as palabras*, continúa a normalizar a acción feminina como fío condutor.

Sabela procura un billete para viaxar, para fuxir, para voar, para soñar... Vanessa, unha moza estudante de COU, xoga co poder estimulante dunha anfeta para controlar os tempos do éxito nunha noite de estudo, ignorante do escarmento. Eva descobre na escola o odio contra os compañeiros xitanos asentado en prexuízos racistas. Rosa agarda expectante, ao tempo que rodeada de agoiros e ensoñacións, a chegada do avión que a retorne ao goce de amar. Olimpia namora dos segredos que contan as nubes. A Ama adora os amenceres e a música das palabras que nos contan e reproducen.

Mulleres que protagonizan, mais tamén mulleres que acompañan e, entre elas, a figura reiterada das nais e das avoas, metáfora perfecta da casa familiar á que sempre retornar. Mulleres recoñecidas desde o seu día a día pouco valorado socialmente (“a porteira que varre”). Ou mulleres inesperadas por igualación do seu rol laboral e social, como a *notaria* que casou na Habana Rosa e Andrés.

Personaxes femininas que espellan a man que escribe de fóra cara a dentro e nas que, en tantas ocasións, asoman trazos da propia biografía autorial, que os seus achegados confirman:

Rosa Ríos, a escritora solitaria e idealista, a muller snob e sempre displicente ante a inferioridade masculina.

Unha escritora snob e un tanto inadaptada.

A Ama é excéntrica e extravagante, ten ideas peregrinas e interpreta a vida dun xeito moi estraño.

Con todo, mulleres nun mundo de homes que transpiran control subordinante e dominación.

Así, Sabela, a protagonista do relato “Querida avoa”, que agarda “soa, coa maleta na man, perdida”, é apremada polo descoñecido condutor de autobús a dar respostas a preguntas propias do patriarcado:

- Vas soa? – di.
- Vou.
- Liscaches da casa logo...
- Non, non teño casa de onde liscar.
- Mira, vai con sentido, que a Garda Civil anda buscando uns grapos e en calquera sitio aparece a parella, sobe ao coche e comproba a documentación dos viaxeiros.
- Xa me vai fartando este señor gordecho e metido.
- Levo o meu carné– retrúcolle.
- Mais es menor de idade.
- E que quere que lle faga eu? Xa serei maior algún día.

VI

Chegamos así a *Anagnórise*, unha “novela xuvenil feminista iconoclasta” en palabras da crítica literaria Montse Pena Presas (2018: 86), situada no plano da “ideoloxía implícita”, isto é, aquela que aposta pola superación da desigualdade de xénero aceptada socialmente desde a coeducación, mais non de forma explícita a través das palabras e acción da protagonista, unha muller adulta, en conversa

cun mozo atrapado nas súas propias inseguridades, complexos e prexuízos discriminatorios, reprodutores dos modelos convencionais estabelecidos e aprendidos familiar e socialmente.

Repararemos, de seguido, nesta poderosa e innovadora protagonista feminina principal, mais procuraremos antes outras antecedentes no tempo de escrita autorral no título *Onde o aire non era brisa*, o que vén reforzar o xa aludido carácter precoz e pioneiro da escrita feminista de María Victoria Moreno.

Respectándonos os tempos e procesos de escrita, non sempre coincidentes coa data de publicación, debemos comezar pola novela *Onde o aire non era brisa*.

Escrita en 1969, orixinalmente en castelán e traducida por Xavier Senín para a edición da editorial Galaxia en 2009, esta novela amosa un protagonismo feminino que impregnará a vocación literaria da autora. E, ao tempo, representa un adro que convocará algunhas das claves de escritas e lecturas futuras, moi vertebradas a partir de fíos próximos á propia biografía de María Victoria, como a vocación para o maxisterio de diferentes mulleres protagonistas.

Elena será a protagonista principal, unha mestra moi nova que chega, na década dos 60, ao seu primeiro destino na vila de Alcores de Donalvar, metonimia da España rural, hermética, atrasada e abafada por un pensamento intolerante e opresivo.

Unha vila “triste, moi cerrada. Chegar aquí é coma caer nun pozo e comezar a dar berros sen que ninguén se acorde de ti nin te oia”.

Un espazo anacrónico “que ninguén quere”, sen estímulos, pois “os alumnos tamén son peores cós do Grupo Escolar” que desacouga a Elena cun categórico: “Estou asustada”.

Con todo, a aprendizaxe estaba por chegar conforme descubría as forzas vivas do lugar. E canda elas, a inxustiza tolerada socialmente; a confusión entre xustiza social e beneficencia que promove a dependencia e a existencia subsidiaria; a desigualdade en diferentes planos convértese nesoutro protagonista ambiental que dá sentido á novela a través das diferentes pautas actitudinais dos seus protagonistas, nomeadamente polarizadas nas mulleres que reactivarán o mundo interior solidario e xusto da nova mestra.

Por unha banda, dona Paquita, afeita a gobernar espiritualmente como presidenta de Acción Católica, rexéndose por principios pouco ortodoxos e mesmo abusivos como acontece coa manipulación do reparto do leite para as crianzas que doaban os alemáns.

Pola outra, Elena, filla de familia republicana, quen se nega a aceptar este hábito irregular por moi asumido e tolerado que estiver a ollos do concello, da igrexa e do médico.

O quiñón que dan para as escolas queda no Concello. Del sácase o que fai falta para o comedor escolar e uns quilos para os aguinaldos dos pobres. O resto repártese.

- Entre quen?
- Entre todos nós –aclarou con inocente naturalidade. Mesturado con cacao está moi bo.
- Pero iso non está ben.
- Claro que non –interveu Margarita–, pero é mellor non dicir nada. Van facer o que lles dea a gana e por riba levas o desgusto.

Unha convicción que a autoriza “armándose de valor” para demandar actuacións democráticas e equitativas:

Eu quería pedirlle que o leite da miña escola se consumise todo alí. As familias do Outeiro son pobres e algúns nenos viven a varios quilómetros da escola.

Malia conseguir o seu propósito, o prezo será alto e dona Paquita será a principal encargada de a castigar afastándoa do seu namorado, apoiándose na mentira máis indigna, sectaria e difamatoria: a ascendencia republicana da súa familia e as dúbidas sobre a súa formación como muller libre e non participante das obrigas relixiosas.

Difícilmente podería ser un “bo partido” para o médico mozo unha muller independente economicamente, que non acode á igrexa decote como as demais mulleres e que do que máis gusta no seu tempo de lecer é de ler “sen parada. Coma se non fose mellor escoitar a palabra de Deus e atender ás explicacións que nos dá o noso párroco”.

As perversas tebras da sen razón fronte á luz da educación e da lectura en pulso permanente.

As mulleres dos roxos non teñen crenzas nin principios. Para elas o matrimonio non significa nada. Non lles importa ter fillos sen marido...

En segundo lugar, a desigualdade socioeconómica entre as mulleres que rodean a trama argumental de *Onde o aire non era brisa* non escapa tampouco á ollada da voz narradora.

As mulleres da vila como “negras espingardas coa cara da terra seca” fronte á muller do alcalde “exemplar hermafrodita –barbas de guerreiro e cu de Ceres” e mais dona Paquita, “a nai de todos os pobres” que “sorría con benevolencia detrás dos dentes postizos e dos ollos pintados. Cruzábase de pernas e miraba,

compracida, os seus nocellos delgados e as biqueiras brillantes dos seus zapatos de salón”, nai de Puri, desprezada polos conveciños da infancia e por quen manifesta un odio asentado na diferenza que debuxa neles a desigualdade material: “Pero se eu teño e eles non teñen. Por que os odio eu a eles?”.

Purita é o contrapunto de Elena. É filla do veterinario, educada en colexio de pago e relixioso, mesmo fóra da aldea, afeita ás boas maneiras e co aval familiar e económico para ben casar, confórmase con vivir na ensoñación e na ignorancia distante da desigualdade social, unha alma “imaxinativa e soñadora” que reivindicada para si para facer “a vida moito máis bonita: píntala da cor que máis che gusta e logo recreaste nela”.

Mais será sorprendentemente, neste caso, Fernando, quen se move entre o amor sincero, verdadeiro e desinteresado cara a Elena e o amor programado, tutelado familiar e convencionalmente, de comenencia social, produto do engano maledicente, con Purita, quen actúe de contraforte ao lle recriminar o seu pensamento e actitude vulgar:

- Xa, encanto. Por que non soñas coa igualdade e a fraternidade entre os homes? [...]
- Non sei como podes recrearte en cousas falsas.
- Mentres sexan bonitas...
- E podes sentirte a gusto nese mundo que fixeches só para ti e que está tan lonxe do de teus irmáns?
- Claro que si. O meu mundo é coma a miña casa e, mentres nela non haxa goteiras, eu non me mollo.

E, finalmente, a desigualdade de xénero, entendemos que con carácter marcadamente pioneiro na escrita de María Victoria, como marcan os golpes masculinos que mancan corpos femininos, ocupa o seu papel destacado nesta novela en momentos de gran tensión narrativa.

Inés, unha de tantas mulleres pobres da aldea en que a fame é veciña frecuente, humíllase, polos fillos, para apañar como aguinaldo a esmola alimentadora das señoras do lugar –dona Paquita, a señora Eugenia, Purita– mais soporta os malos tratos do seu home por telo aceptado e as palabras que doen tanto coma as labazadas. El, bébedo e “cego de cólera”, ceibou a súa ira, “foise cara a ela e descargou sobre o seu rostro unha xorda e pesada labazada. Inés non berrou porque estaba afeita a estes e peores tratos”.

Falan, pois, nesta novela, a verdade e a mentira, individual e colectiva, dúas “realidades da mesma cor e distinto tacto” para coas mulleres.

VII

A segunda novela que referiremos, probablemente a máis popular de María Victoria Moreno, titúlase *Anagnórise* e foi editada en 1989. A súa cálida acollida converteuna nunha obra sempre viva e en continuada reedición, traducida a castelán, éuscaro e catalán, e seleccionada para a Lista de Honra do IBBY en 1990.

A protagonista, muller sen nome, é unha profesora de literatura que, de camiño a Madrid, recolle a Nicolau, que fai autostop cargado cunha bolsa sospeitosa e da que non se pode desprender. A viaxe representa unha fuxida do pasado, do presente, de si propio e unha procura de respostas a interrogantes inmovilizadores dun mozo en proceso de se coñecer e de interpretar as claves da vida en vertixinosa construción.

A viaxe propiamente deslocadora desde un lugar costeiro galego até Madrid acaba por se converter nunha sucesión de puntos de encontro e desencontro entre os dous protagonistas que, ao fío das conversas, ás veces íntimas, vanse recoñecendo, se ben desde unha posición que bambea en desequilibrio.

A muller protagonista, condutora afouta, dona de carácter e ética firme, fumadora amiga de demorados silencios, observadora reflexiva, culta profesora de literatura, desanobela a madeixa de sentimentos, pensamentos e emocións encontradas do adolescente Nicolau. Unha muller que non lle ten medo “absolutamente a nada que exista fóra da alma das persoas [...] a envexa, a ruindade, a ambición...”.

Unha muller non agardada por Nicolau e por iso sempre sorprendente por quebradora de estereotipos convencionais:

... é que en ningún momento me pasou pola cabeza a posibilidade de que fose unha muller, que as tías non paran nunca, que xamais van máis alá dos catro ou cinco quilómetros, que ben o sei eu.

Mellor era que fose coma as outras, medoñenta e faladora, e non tan arroutada.

Mais que tamén chega a sentir próxima e afectiva, mesmo cómplice:

... ás veces me deixaba abraiado porque falaba das miñas cousas como se as soubese, como se lle tivese eu contado o que xamais tiven intención de contarlle, vaia, coma se eu lle tivese pedido consello antes de decidirme a facer o que fixen.

Un tempo de viaxe interior en que Nicolau descobre, en cada curva, que hai outros xeitos de comprender e actuar na vida e de reinterpretar os roles asignados

a cadaquén, nomeadamente aqueles que só se asentan no feito de pertencer á condición de home ou muller.

“Que ata a hora de comer eu a odiaba porque si, por muller, por arroutada, por retranqueira e por sabida”, recoñece Nicolau.

Obrigándoo a autoanalizar comportamentos enraizados socialmente e tantas veces reproducidos mimeticamente por nós, desde a proximidade da nosa contorna persoal e familiar, o que nos impide reflexionar con obxectividade e distancia a nosa participación activa nas múltiples capas do camiño, non sempre vivíbel, da desigualdade de xénero.

Unha muller condutora, amante da velocidade, fumadora, dona dos seus tempos de conversa e dos silencios, con capacidade analítica, observadora, profundamente crítica... non era o prototipo de acompañamento ideal para un mozo nesa viaxe-fuxida de varias horas cara a un destino incerto.

Mais non houbo opción. E o primeiro coche que parou para o recoller e deslo-car cara ao seu destino era unha muller e as mulleres xa se sabe...

- Xa se sabe, xa se sabe... As mulleres –apón ela incomodada– son persoas coma as demais.
- Pero para conducir...
- Para conducir e para todo.
- Pois todo o mundo di que conducen con máis seguridade os homes.
- Non che vou negar que a maior parte dos homes teñan máis experiencia, pero iso non ten nada que ver e débese a que as mulleres son vítimas dunha marxinación inxusta que as afasta de moitas actividades.
- ¿Refírese aos traballos da casa?
- Refírome, logo.
- ¿E quen ía facelos se non os fixesen as mulleres?
- Os homes, poño por caso, que tamén teñen mans.
- ¿E por que os ían facer os homes? Vaia solución.
- Pois porque as mulleres andarían en traballos máis cualificados, nas profesións liberais, na dirección de empresas, nas actividades artísticas, nas viaxes longas, nos proxectos...
- ¡Non lle é xusto! Iso sería o mundo ao revés.
- Eu tampouco non quero un mundo así, rapaz. Díxencho soamente para que repararas na inxustiza que supón a distribución de función que se fai hoxe entre homes e mulleres, que, á fin, son simplemente persoas do mesmo rango...
- Persoas do mesmo rango.

Reticencias, precisos puntos suspensivos nun diálogo aberto para a imprescindíbel reinterpretación dos códigos aprendidos mimeticamente.

VIII

Finalmente, deterémonos agora na novela *Guedellas de seda e liño* (1999), dedicada ao seu alumnado, quen “sempre encheron de luz a miña vida”.

Rato Chus, Mª Xesús Beatriz, Vanessa, Lupe, Pipé, a Avoa Negra, vertebran os chanzos dunha nova peza narrativa trazada desde o protagonismo feminino en clave refractaria das vidas reais diferentes.

A vida regalada da “fidalguiña” Rato Chus, cabo dunha familia acomodada, apreciada e equilibrada emocionalmente, quebra fronte ao negativo que espella a vivencia agredida e medrosa de Vanessa e Pipé, nai e filla que conviven co maltrato físico e psicolóxico do marido e pai.

Unha realidade consecuente explícita que convive co cuestionamento dalgunhas das súas causalidades estruturais, como é a diferente educación das nenas e mesmo a elitista educación en función do concepto de clase.

Ante a proposta de continuar estudos en Madrid, lonxe de Porto Santo, á procura da “educación máis completa”, Rato Chus revélase porque non acepta o que en verdade lle están a ofrecer: “unha educación de señoritas... Pero eu non quero esa educación, meu tío, porque nin son unha señorita nin me presta parecelo [...] Eu quero ser como os demais”. Unha determinación que concluiría cunha deliberada elección en liberdade para continuar a estudar en Porto Santo, converténdose na “primeira muller do pazo que estudou na escola e no vello instituto da vila”, para así se aproximar a aquelas mozas que ela presentía “fortes e valentes” como Lupe e Vanessa, independentemente do seu status socioeconómico.

Mais a conciencia da realidade enfróntaa co trazo diferencial da aprendizaxe da vida:

A vida de Vanessa non é coma a de Lupe nin como a miña. Son, logo, iguais, a vida de Lupe e a miña? En que se diferencia a vida de Vanessa do que teñen en común a vida de Lupe e a miña?

Mulleres marcadas pola propia dor, encarnada na dor das nais, e en quen, como lle acontece a Vanessa, asoman as tentacións de se autoafirmar diferente e superior desprezando a propia nai para se afastar dela, como corpo aldraxado, por oposición.

Quen era no fin de contas a nai? Que experiencia tiña da vida? Que cultura ou que coñecementos? Aos vinte e cinco anos deixouse preñar polo primeiro que

chegou, tívome a min, deixouse maltratar, púxose despois a fregar para criarme e ata hoxe.

A metáfora da incomprensión social ante o maltrato familiar e a acusación da provocación culpabilizadora da vítima percorre dolorosamente tamén as veas filiais máis próximas, os mesmos capilares que poden non ser quen de evitar que a denigrante historia negra se repita en parella como unha hipoteca herdada.

Con todo a valentía dos pasos firmes cara a diante vence a tiranía dos estigmas e tamén aquí nai e filla superan o valado da marxinalidade asexante. Pipé aceptando pedir axuda para si nun centro de mulleres maltratadas; Vanesa escoitando a visionadora sentenza lida na súa man por boca da xitana Avoa Negra:

- Dígoche o que queiras a condición de que me prometas unha cousa.
- O que?
- Que vas ser ti quen governe a túa vida.
- Non sei o que quere dicir.
- Pois o que digo é que non debes permitir que un mal amor che mostre o teu camiño.

IX

Pechamos este breve percorrido por algunhas das personaxes e temáticas da escrita narrativa de María Victoria Moreno, aínda hoxe necesarias e ben transcendentales, en revisión permanente na literatura das últimas décadas, mais insuficiente canto á superación de roles e modelos convencionais de cara á construción dunha sociedade moito máis xusta, equitativa e igualitaria.

A literatura de María Victoria é filla do seu tempo e a intelectual non disimula a posibilidade de converter en fotografía literaria aquelas arestas sociais que incomodan e acaban por se abrigaren –e toleraren– no silencio cómplice.

É por iso que, tanto no percorrido transitado como na identificación do aínda pendente de trazar e superar para alcanzar un mundo mellor cohesionado e respectuoso entre iguais e canda as diferentes, é preciso sobrancear o carácter inaugurador e a voz auroral a respecto do tratamento literario do rol social da muller e da (des)igualdade de xénero na traxectoria creativa de María Victoria Moreno.

Recoñecer e nomear a realidade para a mudarmos, velaí o reto da nosa autora da que a literatura infanto-xuvenil recente non deixou de nos legar voces autorais herdeiras.

Daquelas fillas de Rosalía até estas fillas de María Victoria Moreno. Daquelas que contaron e daquelas que contan, abrindo o camiño dos silencios impresos co gume das palabras en eco revelador.

REFERENCIAS BIBLIOGRAFÍA

- Castro, Rosalía de (2006): *El caballero de las botas azules. Lieders. Las literatas*. Santiago de Compostela: Sotelo Blanco.
- Moreno, María Victoria (1988): *Anagnórise*. Vigo: Galaxia.
- (1999): *Guedellas de seda e liño*. Vigo: Galaxia.
- (2009): *Onde o aire non era brisa*. Vigo: Galaxia.
- (2017): *O amor e as palabras*. Santiago de Compostela: Urco.
- (2018): *Nosoutras*. Santiago de Compostela: Urco.
- Pena Presas, Montse (2018): *Feminismos e literatura infantil e xuvenil en Galicia*. Santiago de Compostela: Laivento.
- Roig Rechou, Blanca-Ana (2015) (coord.): *Historia da Literatura Infantil e Xuvenil Galega*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.